

Inleiding

‘Stel nou dat morgen toch blijkt dat dat verhaal van die evolutie klopt, verandert jouw geloof daarmee? Of, misschien nog sterker gezegd, verlies je daar je geloof mee?’ Deze vraag stelde prof. Cees Dekker, nanobioloog en prominent theïstisch evolutionist, aan zijn gespreksgenoot drs. Tom Zoutewelle (bioloog, geoloog en creationist) tijdens het programma Het Elfde Uur van de EO. Het antwoord van Tom Zoutewelle luidde: ‘In essentie zou dat in kunnen houden dat ik mijn geloof verlies, ja.’¹

Volgens prof. Van den Brink, hoogleraar Theologie & Wetenschap aan de Vrije Universiteit, hoeft een orthodox christen echter helemaal niet het geloof te verliezen wanneer de evolutietheorie juist blijkt te zijn. Op donderdag 22 juni werd zijn nieuwe boek, *En de aarde bracht voort*,² gepresenteerd op de VU. Het boek is een bespreking van het vraagstuk of het orthodox-christelijke geloof (in het bijzonder de gereformeerde stroming) compatibel is met de evolutietheorie.

Na een uitgebreide introductie op het onderwerp werpt Van den Brink zes problemen op die uit verschillende lagen van de evolutietheorie oprijzen.³ Volgens hem kan op elk van deze problemen een verklaring worden geformuleerd die recht doet aan zowel het orthodox-christelijk geloof als de evolutietheorie. Het boek zal ongetwijfeld weinig veranderen in het vastgeroeste schepping/evolutiedebat. Voorstanders van theïstisch evolutionisme waren al voor en zijn positief,⁴ en tegenstanders van theïstisch evolutionisme (zoals creationisten) waren al tegen en zijn negatief.⁵ Hopelijk zal het echter twijfelende studenten (en anderen met dezelfde positie) ervan weerhouden om het geloof vaarwel te zeggen na hun confrontatie met de evolutietheorie. Want ik zie liever dat iemand theïstisch evolutionist is dan dat diegene atheïst is of wordt. Dat wil natuurlijk nog niet zeggen dat ik het eens ben met de inhoud van het boek (ik zie dus nog liever dat die studenten creationist worden of blijven, zeg maar). Daarom volgt hieronder een kritische hoofdstuk-voor-hoofdstukbespreking. Bij dit alles dient opgemerkt te worden dat ik maar een leek ben en deze recensie niet met de intentie is geschreven om ‘Van den Brink eens even flink af te branden’ (in figuurlijke zin, uiteraard). Het zijn slechts kritische aanmerkingen van een niet-overtuigde lezer die wellicht meegenomen kunnen worden in het verdere debat dat zeker rondom het boek zal ontstaan.

Allereerst moet ik nog gezegd hebben dat Van den Brink gezorgd heeft voor een uitstekend gestructureerd boek, zodat zijn betoog voortdurend goed te volgen was. Zijn uitleg is helder en genuanceerd, waardoor de lezer een goed beeld krijgt van de verschillende visies op een bepaald vraagstuk. In de lopende tekst zijn genoemde paginanummers steeds uit *En de aarde bracht voort*. Wanneer ik iets cursief citeer, dan komt die cursivering altijd uit het origineel.

¹ Terug te kijken op: https://www.npo.nl/het-elfde-uur/06-01-2009/EO_101150202.

² Brink, G. van den. (2017). *En de aarde bracht voort*. Zoetermeer: Boekencentrum.

³ Van den Brink onderscheidt drie lagen in de evolutietheorie: (1) het geleidelijk ontstaan van levensvormen over een lange periode van tijd (ofwel: de acceptatie van de gangbare interpretatie van de geologische kolom); (2) universele gemeenschappelijke afstamming; (3) mutatie en selectie als het belangrijkste mechanisme achter de biodiversiteit.

⁴ Huttinga, W. (2017, 28 juni). Een belangrijk boek over christelijk geloof en evolutie. *Trouw*, p. 10.

⁵ Heugten, G. J. H. A. van. (2017, 30 juni). En Van den Brink bracht voort... (recensie) [Blogpost]. Geraadpleegd op 1-7-2017 van <https://waaromschepping.wordpress.com/2017/06/30/en-van-den-brink-bracht-voort-recensie/>.

Hoofdstuk 1: Wat is de aanpak precies?

In hoofdstuk 1 legt Van den Brink uit wat zijn aanpak in het boek is. Verder vertelt hij iets over hoe hij tot de overtuiging is gekomen dat de evolutietheorie een uiterst plausibel model is en definieert hij wat hij bedoelt met het christelijk geloof. Hierop zijn enkele dingen aan te merken. Laten we eerst eens kijken wat nu precies de hoofdvraag van *En de aarde bracht voort* is. In hoofdstuk 1 worden er twee verschillende vragen gesteld die de hoofdvraag zouden kunnen zijn:

Maar *is* de evolutietheorie inderdaad in strijd met het christelijk geloof? (p. 13)

Stel dat ze [de evolutietheorie, –red] (zoals veel mensen denken) waar is, wat volgt daar dan uit voor het christelijk geloof? Zijn ze verenigbaar en zo ja, hoe dan precies? (p. 14)

Die tweede vraag staat ook op de flyer van het congres dat over het boek belegd wordt op 22 september. Met grote letters staat daar op de voorkant: ‘Evolutie. Stel dat het waar is...’ Het lijkt misschien alsof al deze vragen op hetzelfde neerkomen, maar dat is mijns inziens niet zo. Als de hoofdvraag zou zijn: *Zijn de evolutietheorie en het christelijk geloof met elkaar te verenigen?* – zoals de eerste vraag die ik hierboven citeer – dan is er nog ruimte voor de conclusie ‘nee, de evolutietheorie is niet te verenigen met het christelijk geloof’. Echter, wanneer de tweede vraag gehanteerd wordt (wat betekent het voor het christelijk geloof als de evolutietheorie waar is?), dan moet de theologie koste wat het kost ingepast worden in de kaders van de evolutietheorie. Want Van den Brink schrijft dat hij uitgaat van zowel de juistheid van het christelijk geloof als correctheid van de standaardversie van de evolutietheorie (p. 14). De tweede vraag op p. 14 (‘zijn ze verenigbaar en zo ja, hoe dan precies?’) is dus al voor de helft beantwoord: ja, ze *moeten* in Van den Brinks visie verenigbaar zijn. De rest van het boek hoeft Van den Brink dus alleen maar uit te leggen hoe ze precies verenigbaar zijn.

Dit lijkt een onbetekenend punt; de inhoud van het boek blijft immers ondanks de misschien wat ongelukkig gestelde hoofdvraag hetzelfde. Maar ik kom nu pas bij mijn eigenlijke punt. In 2015 werd Van den Brink ervan beschuldigd de evolutietheorie als ‘hermeneutische sleutel’ te gebruiken.⁶ Nu kan Van den Brink dat natuurlijk gewoon toegeven. (Immers, we zullen er later nog op wijzen dat hij de evolutietheorie zal gebruiken om exegeses van Genesis 1 (in §4.2) en 3 (in §7.3) te verwerpen – *enkel op basis van de evolutietheorie*.) Zo ja, dan vormt dit wel een probleem, aangezien volgens de versie van het christelijk geloof die Van den Brink gebruikt, de Bijbel de ‘enige gezagsbron’ is, die gebruikt wordt om het ‘denken telkens weer van daaruit vorm te geven.’ (p.16) Het lijkt mij erg lastig om dit te rijmen met een Bijbel die geïnterpreteerd wordt vanuit de evolutietheorie. Laat staan dat de evolutietheorie als hermeneutische sleutel te verenigen is met de gereformeerde hermeneutiek, waarin de Schrift zichzelf, met hulp van de Heilige Geest, uitlegt.⁷ In het vervolg zal ik daarom bezien in hoeverre Van den Brinks verklaringen nog standhouden wanneer we alleen de Schrift voor zichzelf laten spreken. Verder zal ik vasthouden aan de onfeilbaarheid van de Bijbel, zoals die door de Bijbel zelf (2 Timotheüs 3:16) en de gereformeerde theologie (bijv. NGB art. 7) wordt geleerd.

⁶ Mensink, A. J. (2015). Wetenschap en geloof - Aanvaarde evolutiebiologie raakt het gezag van de Bijbel. *De Waarheidsvriend*, 103(12), 4-6.

⁷ Zie voor een goede samenvatting: Veldman, G. (2016, 4 juni). 7 basisprincipes voor gereformeerde hermeneutiek [Blogpost]. Geraadpleegd op 3-7-2017 van <http://www.gerritveldman.nl/7-basisprincipes-voor-gereformeerde-hermeneutiek/>

Hoofdstuk 2: Missende bronnen

In het tweede hoofdstuk legt Van den Brink uit wat hij precies bedoelt met de evolutietheorie (zie voetnoot 3) en legt hij ook uit wat de belangrijkste argumenten voor de aanvaarding van de evolutietheorie zijn. Volgens drs. Jan Verhoeven, die sprak tijdens de boekpresentatie van *En de aarde bracht voort*, beschouwde Van den Brink het jongeardecreationisme – ondanks haar sterke theologische positie – als wetenschappelijk zwak. Echter, van *En de aarde bracht voort* krijg ik niet de indruk dat Van den Brink goed op de hoogte is van de huidige status van de creationistische wetenschap. In net iets meer dan een bladzijde weet Van den Brink de zondvloedgeologie af te serveren, waarbij nog opgemerkt moet worden dat een groot deel van die bladzijde gevuld wordt met een citaat uit *Gevormd uit sterrenstof* van dr. René Franssen. Het komt er op neer dat de zondvloedgeologie de volgorde van fossielen in de geologische kolom niet kan verklaren. Daar heeft Van den Brink nog aardig gelijk in ook, want ik kan met Ruben Jorritsma instemmen dat

Ik denk dat dit een krachtig argument is [voor evolutionisten]. Zelf, als creationist moet ik toegeven dat dit argument de potentie heeft een probleem te zijn voor het scheppingsmodel.⁸

Uitstekend, Van den Brink heeft dus een probleem met de zondvloedgeologie gevonden. Echter, een eerlijke bespreking bestaat uit nog drie onderdelen: (1) de argumenten voor het zondvloedmodel, (2) de argumenten tegen de oudeardegeologie (om het zo maar te noemen) en (3) de argumenten voor de oudeardegeologie. Ik denk bijvoorbeeld niet dat de oudeardegeologie de geologische kolom wél vlekkeloos verklaart, maar dat ook daar problemen aanwezig zijn.⁹ In de bespreking van de argumenten voor gemeenschappelijke afstamming spreekt Van den Brink weer over het fossielenarchief. Dit keer wijst hij erop dat de volgorde en sortering van de fossielen en de aanwezigheid van zogeheten overgangsfossielen aanwijzingen vormen voor gemeenschappelijke afstamming. Het is jammer dat Van den Brink niet op dit punt de Cambrische Explosie bespreekt (wat hij verderop op p. 70 wel doet). Dit vormt namelijk een probleem voor de theorie van gemeenschappelijke afstamming.^{10,11} Ook de overgangsfossielen, hoewel in mijn ogen een legitiem argument voor de evolutietheorie, zijn niet zonder problemen, omdat hun vermeende nakomelingen voor hen in de stratigrafische kolom voorkomen.^{12,13} Op die manier geeft Van den Brink niet alleen een eenzijdig beeld – wat misschien logisch is als je voor de evolutietheorie aan het pleiten bent – maar ook een onvolledig beeld. Ik zal hier aan het einde van dit hoofdstuk nog meer over zeggen. Van den Brink geeft niet de indruk veel creationistische bronnen over zondvloedgeologie te hebben gelezen, zeker niet de belangrijkste.¹⁴

⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=J1kzpK_IA-g>

⁹ Bijv. zacht weefsel in fossielen wijzen op een recent ontstaan van die fossielen.

¹⁰ Meyer, S. C. (2013). *Darwin's doubt*. New York: HarperCollins.

¹¹ Klinghoffer, D. (ed.) (2015). *Debating Darwin's doubt*. Seattle: Discovery Institute.

¹² Voor tertapoden, zie: Niedźwiedzki, G., Szrek, P., Narkiewicz, K., Narkiewicz, M., & Ahlberg, P. E. (2010). Tetrapod trackways from the early Middle Devonian period of Poland. *Nature*, 463 (7277), 43-48 en Williams, E. A., Sergeev, S. A., Stössel, I., & Ford, M. (1997). An Eifelian U-Pb zircon date for the Enagh Tuff Bed from the Old Red Sandstone of the Munster Basin in NW Iveragh, SW Ireland. *Journal of the Geological Society*, 154(2), 189-193.

¹³ Zie voor vogels: Lockley, M. G., Yang, S. Y., Matsukawa, M., Fleming, F., & Lim, S. K. (1992). The track record of Mesozoic birds: evidence and implications. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London B: Biological Sciences*, 336(1277), 113-134.

¹⁴ Bijv. Snelling, A. A. (2011). *Earth's catastrophic past (2 vols.)* (2e ed.). Dallas: Institute for Creation Research, Brand, L. R. (2016). *Faith, reason, & earth history* (3e ed.). Berrien Springs: Andrews University Press.

Vervolgens noemt Van den Brink de moleculaire klok als argument voor gemeenschappelijke afstamming. Of de moleculaire klok nu wel of geen goed argument voor gemeenschappelijke afstamming is, wat Van den Brink erover schrijft, is in ieder geval niet duidelijk:

Op zichzelf genomen vertelt de moleculaire klok ons alleen maar iets over de *relatieve* tijdsafstanden tussen verschillende aftakkingen; ze geeft ons geen concrete dateringen. Zulke concrete data kan met echter wel toekennen wanneer de moleculaire klok geijkt wordt aan de hand van onafhankelijke aanwijzingen die zich laten afleiden uit het fossielenarchief. Het bleek namelijk mogelijk om de leeftijd van veel fossielen te berekenen door een verzameling methodes te gebruiken (de meeste daarvan gebaseerd op radioactiviteit) die de ouderdom vaststellen van de aardlagen waarin deze fossielen gevonden zijn. Opmerkelijk genoeg leverden deze uiteenlopende methodes in principe dezelfde leeftijden op; en het feit dat het mogelijk is om de desbetreffende tijdsafstanden op verschillende manieren te berekenen stelt wetenschappers in staat om rekenfouten en andere vergissingen te voorkomen of te herstellen. (p. 54)

Dus als ik het goed begrijp, wordt de moleculaire klok geijkt aan de hand van andere dateringsmethodes. Is het dan niet heel begrijpelijk dat de moleculaire klok precies dezelfde leeftijden geeft als radiometrische dateringsmethodes? Maar als Van den Brink niet over de moleculaire klok spreekt als hij het over 'uiteenlopende methodes' en 'verschillende manieren' heeft, waar heeft hij het dan over? En als hij niet over de moleculaire klok spreekt, waarom staat dit gedeelte dan onder het tussenkopje 'De moleculaire klok'? En wat heeft dit te maken met gemeenschappelijke afstamming? Over de moleculaire klok heerst in ieder geval nog veel onzekerheid,^{15,16,17} Van den Brink komt verder nog met het vitamine C-gen en pseudogenen als argumenten voor gemeenschappelijke afstamming, zonder de creationistische interpretaties van deze verschijnselen te noemen.^{18,19,20,21,22,23,24,25} Integendeel, hij schrijft dat de verdedigers van een gemeenschappelijke functie voor gemeenschappelijke kenmerken (ofwel: de meeste creationisten) moeten aannemen dat pseudogenen "misleidende 'moleculaire fossielen' zijn die de Schepper in ons lichaam heeft geplant." (p. 57)

¹⁵ Thomas, J. A., Welch, J. J., Woolfit, M., & Bromham, L. (2006). There is no universal molecular clock for invertebrates, but rate variation does not scale with body size. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(19), 7366-7371.

¹⁶ Nabholz, B., Glémin, S., & Galtier, N. (2009). The erratic mitochondrial clock: variations of mutation rate, not population size, affect mtDNA diversity across birds and mammals. *BMC Evolutionary Biology*, 9(1), 54.

¹⁷ Marshall, D. C., Hill, K. B., Moulds, M., Vanderpool, D., Cooley, J. R., Mohagan, A. B., & Simon, C. (2015). Inflation of molecular clock rates and dates: molecular phylogenetics, biogeography, and diversification of a global cicada radiation from Australasia (Hemiptera: Cicadidae: Cicadettini). *Systematic Biology*, 65(1), 16-34.

¹⁸ Jerlström, P. (2000). Pseudogenes: are they non-functional? *Journal of Creation*, 14(3), 15.

¹⁹ Woodmorappe, J. (2003). Pseudogene function: regulation of gene expression. *Journal of Creation*, 17(1), 47-52.

²⁰ Woodmorappe, J. (2003). Pseudogene function: more evidence. *Journal of Creation*, 17(2), 15-18.

²¹ Woodmorappe, J. (2004). Potentially decisive evidence against pseudogene 'shared mistakes'. *Journal of Creation*, 18(3), 63-69.

²² Liu, Y., & Soper, C. (2009). The Natural History of Retroviruses: Exogenization vs Endogenization. *Answers Research Journal*, 2, 97-106.

²³ Tomkins, J. P. (2013). The Human Beta-Globin Pseudogene Is Non-Variable and Functional. *Answers Research Journal*, 6, 293-301.

²⁴ Tomkins, J. P. (2014). The Human GULO Pseudogene—Evidence for Evolutionary Discontinuity and Genetic Entropy. *Answers Research Journal*, 7, 91-101.

²⁵ Tomkins, J. P. (2015). Challenging the BioLogos Claim that a Vitellogenin (Egg-Laying) Pseudogene Exists in the Human Genome. *Answers Research Journal*, 8, 403-411.

Op pagina 70 bespreekt Van den Brink het argument van dr. Stephen Meyer, dat de Cambrische Explosie een argument is voor intelligent ontwerp. Van den Brink heeft hierop twee tegenwerpingen: ten eerste is Meyer bekritiseerd omdat hij verkeerde gegevens gebruikte, zoals een te korte periode waarin de Cambrische Explosie plaatsvond en ten tweede denkt Van den Brink dat er wel eens een natuurlijk proces ontdekt zou kunnen worden dat de gegevens ook kan verklaren. Van den Brink schijnt niet op de hoogte te zijn van het boek *Debating Darwin's doubt*, waarin dergelijke tegenwerpingen worden besproken.²⁶ Van den Brink meent dat intelligent design-argumenten in de kern 'God van de gaten'-argumenten zijn (p. 71), terwijl hij nota bene aan een boek heeft meegewerkt waarin prof. René van Woudenberg dit ter discussie stelt.²⁷ Nu zullen beide professoren in de tussentijd wel van mening zijn veranderd, maar dat doet natuurlijk niets af aan de argumentatie.

Mijn conclusie bij hoofdstuk 2 is dat je vanuit alle mogelijke posities een dergelijk hoofdstuk kunt schrijven. Door de argumenten tegen de positie van je 'tegenstander' te noemen en de argumenten voor je eigen positie, lijkt het alsof er haast geen discussie over mogelijk is dat het gelijk aan jouw kant staat. Van den Brink heeft in dit hoofdstuk geen overtuigend pleidooi voor de evolutietheorie gehouden, maar hooguit laten zien dat hij niet bekend is met de wetenschappelijke publicaties van jongeardecreationisten, terwijl hij het jongeardecreationisme toch 'wetenschappelijk zwak' durft te noemen. Op grond waarvan, vraag ik me dan af.

²⁶ Klinghoffer, D. (ed.) (2015). *Debating Darwin's doubt*. Seattle: Discovery Institute.

²⁷ Dekker, C., Meester, R., & Woudenberg, R. van. (ed.) (2005). *Schitterend ongeluk of sporen van ontwerp?*. Kampen: Ten Have, p. 334-343.

Hoofdstuk 3: Afwezige kerkvaders

Hoofdstuk 3 is een hoofdstuk waarin veel jongeardecreationisten zich kunnen vinden. Het hoofdstuk begint met een bespreking van de protestantse houding tegenover de natuurwetenschap toen deze in de Vroegmoderne Tijd opkwam. Door de schepping te zien als een ‘prachtig boek’ dat iets vertelt over de eeuwige kracht en goddelijkheid van God, ontstond er de ruimte om de natuur op een eigen manier te ‘lezen’, zoals dat ook met de Bijbel gebeurde. Van den Brink bespreekt de analogie van de natuur als boek van God aan de hand van de Nederlandse Geloofsbelijdenis van Guido de Brès. Hier lezen wij:

Wij kennen Hem door twee middelen. Ten eerste door de schepping, onderhouding en regering van de hele wereld. Want deze is voor onze ogen als een prachtig boek, waarin alle schepselen, groot en klein, als letters zijn, *die ons de onzichtbare dingen van God te aanschouwen geven, namelijk zijn eeuwige kracht en goddelijkheid*, zoals de apostel Paulus zegt (Rom. 1:20). Al deze dingen zijn voldoende om de mensen te overtuigen en hun alle verontschuldiging te ontnemen. Ten tweede geeft Hij zichzelf nog duidelijker en volkomener aan ons te kennen door zijn heilig en goddelijk Woord, namelijk zoveel als voor ons nodig is in dit leven, tot zijn eer en de zaligheid van de zijnen.²⁸

Volgens Van den Brink zagen steeds meer christenen de beide boeken van God (de Bijbel en de natuur) als onafhankelijk van elkaar (p. 83) en uit zijn bewoording kun je wel opmaken dat ook Van den Brink deze mening toegedaan is. Echter, zoals we reeds zagen, gebruikt Van den Brink de evolutietheorie (de gegevens van de natuur) als interpretatiekader voor de Bijbel. Bovendien lijkt de NGB te suggereren dat het eerder andersom moest: de Bijbel laat veel duidelijker en volkomener zien wie God is, dus ook wie Hij als Schepper is. Daar waar we in de natuur alleen kunnen constateren dat er sprake is van ontwerp,²⁹ kunnen we in de Bijbel lezen *hoe* God de natuur precies ontworpen heeft (o.a. Genesis 1).

Het tweede deel van hoofdstuk 3 geeft een kort overzicht van de reacties op de evolutietheorie door verschillende gereformeerde theologen. Hier is op zich niets mis mee en het is goed om te weten hoe theologen in het verleden met de evolutietheorie zijn omgegaan. Mijns inziens zou het goed zijn geweest als Van den Brink in dit hoofdstuk ook aandacht had besteed aan de geschiedenis van de opvattingen van het scheppingsverhaal. Hij had bijvoorbeeld in het boek *The Bible, rocks and time* kunnen lezen dat vrijwel alle kerkvaders het scheppingsverhaal letterlijk interpreteerden,³⁰ dat hetzelfde gebeurde tijdens de Reformatie³¹ en dat tot aan het wetenschappelijke onderzoek van de ouderdom van de aarde de jonge aarde nooit serieus ter discussie is gesteld in de Kerk.³² Toch werd de historiciteit van Genesis door bijv. de gnostici en de ouderdom van de aarde door Griekse filosofen ter discussie gesteld. Deze unanimiteit onder kerkvaders (uitzonderingen zijn Origenes en Augustinus) geeft toch wel te denken. Dit lijkt mij een sterke aanwijzing dat we Genesis als een historisch verslag moeten beschouwen wanneer we de Bijbel voor zichzelf laten spreken en de evolutietheorie niet als hermeneutische sleutel toepassen.

²⁸ Nederlandse Geloofsbelijdenis artikel 2, zie:

<<https://www.protestantsekerk.nl/download/CAwdEAwUUKNCVkc=&type=pdf>>

²⁹ Eppie (2017, 17 mei). Methodologisch naturalisme, waar wortelt Radix - Deel 5 van de bespreking van het artikel van dr. Gerdien de Jong in Radix. Geraadpleegd op 4-7-2017 van <https://logos.nl/methodologisch-naturalisme-wortelt-radix-4/>.

³⁰ Young, D. A., & Stearley, R. F. (2008). *The Bible, rocks and time*. Downers Grove: InterVarsity Press, p. 34.

³¹ Ibid., p. 44.

³² Ibid., p. 46.

Hoofdstuk 4: Taalspelletjes

Met hoofdstuk 4 begint het eigenlijke betoog van Van den Brink: in hoofdstuk 1 en 2 legde hij de probleemstelling uit en in hoofdstuk 3 gaf hij een historisch overzicht. Hoofdstuk 4 is tegelijk ook de meest cruciale vraag in het boek: hoe moeten we Genesis precies lezen? Dankzij wat ik 'taalspelletjes' noem, weet Van den Brink zijn visie overtuigend neer te zetten. Hij maakt een onderscheid tussen *concordisme* en *perspectivisme*. Het eerste is de manier waarop de meeste creationisten Genesis lezen; zelf betoogt Van den Brink dat perspectivisme een betere methode is.

Wat is concordisme precies? Van den Brink definieert concordisme als '*de hermeneutische visie dat bijbelse uitspraken over de fysische wereld overeenkomen met wetenschappelijke feiten*' (p. 114). Het probleem zit hem hier in de bijvoeglijke naamwoorden: 'fysisch' en 'wetenschappelijk'. Immers, door concordisme aldus te definiëren kan Van den Brink gemakkelijk het mantra herhalen dat de Bijbel geen handboek voor natuurwetenschap is (p. 120). Maar laten we eens een subtiele verandering aanbrengen in de definitie van 'concordisme': *concordisme is de hermeneutische visie dat bijbelse uitspraken over de wereld overeenkomen met feiten*. Hierbij zullen Van den Brink en ik het eens zijn dat een feit een 'gebeurtenis of omstandigheid [is] waarvan de werkelijkheid vaststaat'.³³ Nu is het zo dat de Bijbel grotendeels over geschiedenis gaat (zo ook Van den Brink op p. 132 en 207), dus zal de Bijbel ongetwijfeld vooral claimen dat bepaalde historische gebeurtenissen feiten zijn, mocht het concordisme waar zijn. Nu, dat blijkt inderdaad zo te zijn. Paulus schrijft bijvoorbeeld over de opstanding van Jezus: *En als Christus niet is opgewekt, dan is onze prediking zonder inhoud, en zonder inhoud is ook uw geloof* (1 Korinthe 15:14). Verder zoeken in de Bijbel geeft aan dat eerste christenen bijzonder de nadruk legden op de historische gebeurtenissen, die kennelijk van wezenlijk belang waren voor wat zij leerden (Handelingen 2:22-24, 7:2-53, 10:34-43, 13:16-41). Niets wijst erop dat de nieuwtestamentische schrijvers Genesis als niet-historisch zagen. Het geslachtsregister in Lukas 3 zou bijvoorbeeld bijzonder merkwaardig zijn als Lukas Genesis als historisch gezien irrelevant zag. Ook Jezus Zelf nam de geschiedenissen in Genesis serieus en citeerde ze alsof Hij dacht dat ze echt gebeurd waren (zie Mattheüs 19:4-5 en Mattheüs 23:35 als voorbeelden). Het christendom heeft vanaf het eerste begin historische gebeurtenissen dan ook gezien als van wezenlijk belang voor het geloof; artikel 3-6 van de Apostolische Geloofsbelijdenis beslaan historische gebeurtenissen. Kortom, concordisme is zo bezien de meest logische interpretatie van de Bijbel. Zeker als blijkt dat Genesis 1:1-2:4 in dezelfde stijl is geschreven als andere historische gedeeltes in het Oude Testament.³⁴

Van den Brink werpt echter twee problemen op voor het concordisme (p. 118-119). 'De eerste is dat men de natuurwetenschappelijke en de exegetische gegevens naar elkaar toe moet buigen, waarbij het vaak lastig is aan beide voluit recht te doen.' (p. 118) Naar mijn mening zal iedereen echter iets moeten buigen. Het is een feit dat de *plain reading* van het scheppingsverhaal niet overeenkomt met de natuurwetenschappelijke consensus (zie p. 49). Iedereen zal dus ofwel de natuurwetenschap moeten buigen totdat het past in de kaders van het scheppingsverhaal, ofwel de evolutietheorie als hermeneutische sleutel gebruiken en zo het scheppingsverhaal ombuigen totdat het in de kaders van de evolutietheorie past, ofwel beide een klein beetje buigen totdat ze met elkaar in overeenstemming zijn. Creationisten verschillen hierin dus niet van welke andere interpretatie van Genesis dan ook. De vraag is natuurlijk welke methode het beste is. Dit zal toch moeten blijken uit een nauwkeurige bestudering van de Bijbel en de wetenschappelijke gegevens. Versimpelen we de keuze voor een

³³ < <http://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/betekenis/nederlands/feit>>

³⁴ Boyd, S. W. (2005). Statistical determination of genre in biblical Hebrew: Evidence for an historical reading of Genesis 1: 1–2: 3. *Radioisotopes and the Age of the Earth vol. 2*, 631-734.

christen even als een keuze tussen jongeaardecreationisme (J) en oudeaardecreationisme (O), dan is de waarde die een christen aan bijv. J moet hechten de volgende:

$$P(J|B\&W) = \frac{P(J) * P(B\&W|J)}{(P(J) * P(B\&W|J)) + (P(O) * P(B\&W|O))}$$

Deze Bayesiaanse waarschijnlijkheidsformule hoeft niet per se begrepen te worden voor mijn betoog, maar in woorden staat hier dat de kans dat het jongeaardecreationisme (J) waar is, gegeven de gegevens die de Bijbel en de wetenschap aanreiken (B&W), gelijk is aan de intrinsieke kans op J keer de kans op de gegevens uit de Bijbel en de wetenschap, gegeven S, gedeeld door datzelfde plus de kans dat het oudeaardecreationisme (O) waar is keer de kans op de gegevens uit de Bijbel en de wetenschap, gegeven dat O waar is. Omdat P(J) en P(O) onmogelijk door een mens berekend kunnen worden, kunnen die beter weggelaten worden. Een christen – die de beide boeken van God serieus neemt – zal vervolgens moeten bepalen welke kans groter is: de P(B&W|J) of de P(B&W|O). Een jongeaardecreationist concludeert dat de P(B&W|J) het grootst is, een oudeaardecreationist concludeert dat de P(B&W|O) het grootst is. Dit heeft niets te maken met buigen, maar met het serieus nemen van zowel de wetenschap als de Bijbel.

Het tweede probleem voor concordisme is volgens Van den Brink dat ‘zodra het gekunstelde karakter van een bepaalde harmonisatie zich niet langer laat ontkennen, ontstaat de behoefte om kleine aanpassingen te maken, zodat men weer vast grond onder de voeten krijgt.’ (p. 119) Opnieuw hebben we hier niet te maken met een typisch concordistisch probleem. In §4.4 heeft Van den Brink bijvoorbeeld de behoefte om kleine aanpassingen aan de perspectivistische visie van prof. Denis Lamoureux, omdat diens harmonisatie van de Bijbel en de evolutietheorie volgens Van den Brink niet klopt. Mijns inziens is de harmonisatie van Genesis 2-3 met de evolutietheorie die Van den Brink in hoofdstuk 7 maakt ook gekunsteld en zie ik het noodzakelijk om er zoveel aanpassingen in te maken totdat we weer bij het jongeaardecreationisme zijn aangekomen.

Volgens Van den Brink kunnen we beter overstappen op het perspectivisme. Dit is ‘de hermeneutische visie dat we bij het interpreteren van de Bijbel de theologische inhoud moeten onderscheiden van het wereldbeeld waarin deze inhoud gebed is.’ (p. 122) Van den Brink wijst erop dat het bij geloofskennis gaat om het ‘dat’ en niet om het ‘hoe’. Hij schrijft:

Het ‘dat’ (‘Door het geloof zien wij in *dat* ...’ [vdBrink citeert hier Hebr 11:3, –red]) is vele malen belangrijker dan het ‘hoe’. (p. 121)

Je zou dit haast kunnen zien als een geval van *quote mining*, want als we vers 3 van Hebr 11 helemaal lezen, dan staat er:

Door het geloof zien wij in dat de wereld tot stand gebracht is door het Woord van God, en wel zo dat de dingen die men ziet, niet ontstaan zijn uit wat zichtbaar is.

Het ‘dat’ (de wereld is tot stand gebracht door het Woord van God) wordt direct opgevolgd door het ‘hoe’ (de dingen die men ziet, zijn niet ontstaan uit wat zichtbaar is). De woorden ‘en wel zo’ zijn gelukkig voor Van den Brink door de vertalers toegevoegd, want ‘en wel zo’ is een equivalent van het ‘hoe’.

Natuurlijk gaat het in de Bijbel ook om het ‘hoe’. De Bijbel vertelt ons niet alleen *dat* verlossing mogelijk is, maar ook *hoe* dat mogelijk is. De Bijbel vertelt ons niet alleen *dat* er betaald is voor de zonde, maar ook *hoe* dat is gebeurd (door de dood van Jezus). Combineren we dit met de hierboven verdedigde stelling dat de Bijbel uitspraken doet over historische gebeurtenissen, dan kunnen we haast niet anders

dan concluderen dat de Bijbel ons vertelt hoe God de hemel en de aarde heeft gemaakt. Van den Brink ziet meer heil in een Bijbel die onbereikbaar is voor de wetenschap:

Juist het 'dat' is niet toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek – want hoe zou de wetenschap ooit kunnen aantonen dat de wereld *niet* door God tot stand gebracht is? (p. 121)

Toen ik dat las, deed mij dat denken aan een citaat van Thomas Huxley dat in het boek *Het ontstaan van de wereld* staat. Ik heb de oorspronkelijke bron niet kunnen achterhalen, maar Huxley schreef het volgende:

Je zult zien dat de tijd aanbreekt dat de wetenschap zal hebben bewezen dat alle 'feiten' van het geloof onjuist zijn en dat dan toch (ja, juist *dán*) het geloof voor eeuwig in triomf zal doorgaan! Verheven boven de feiten, onaantastbaar dus voor kritiek...³⁵

Huxley blijkt in deze kwestie een groot voorspellend vermogen te hebben gehad. Is het dan niet zo dat in Genesis 1-11 heel veel dingen staan die raken aan wat de wetenschap onderzoekt? Van den Brink lost dat op de volgende manier op:

In hun verwijzingen naar de natuurlijke werkelijkheid zoals de hedendaagse wetenschap die bestudeert, volgden de bijbelschrijvers veelal gewoon de ideeën die in hun dagen gemeengoed waren – slechts daar waar die op gespannen voet staan met het geloof van Israël corrigeren ze deze nadrukkelijk. Het wekt geen verbazing dat die destijds gangbare ideeën in veel gevallen niet langer aannemelijk zijn. (p. 121)

Bij de bespreking van hoofdstuk 1 schreef ik dat ik vast wilde houden aan de onfeilbaarheid van de Bijbel, zoals binnen de gereformeerde theologie ook gebruikelijk is. Wat Van den Brink hier schrijft, is eigenlijk dat de Bijbel incorrect is. Er zijn maar een paar consistente,³⁶ christelijke visies op de Bijbel:

1. *De bijbelschrijvers dachten incorrecte dingen, schreven deze ook op, maar de Bijbel pretendeert ook niet op die punten correct te zijn.* Dit is kennelijk de visie van Van den Brink. We lezen echter in 2 Timotheüs 3:16 dat heel de Schrift (dus ook de historische gedeeltes) door God is geïnspireerd (en God kan niet fout zitten, lijkt me) en nuttig is tot weerlegging (en dus correct is, anders kun je er niets mee weerleggen). Deze eerste visie is dus tegenstrijdig met wat de Bijbel over zichzelf zegt.
2. *De bijbelschrijvers zijn in alles correct en de Bijbel pretendeert ook correct te zijn.* Van het gedeelte na 'en' hebben we al gezien dat het juist is, maar klopt het eerste gedeelte ook? Dit zou inderdaad betekenen dat de antropomorfische eigenschappen van God letterlijk genomen dienen te worden (zie p. 131). We weten echter dat dit incorrect is.
3. *De bijbelschrijvers drukten zich niet altijd uit op een wetenschappelijke manier, maar bedoelden wel het correcte te zeggen en de Bijbel pretendeert ook correct te zijn.* Wat ik hiermee bedoel, is dat de bijbelschrijvers (a) schreven vanuit een 'kijkbeeld' en (b) begrijpelijke analogieën gebruikten voor ondoorgrondelijke dingen. Deze opvatting verklaart zowel de 'feitelijk incorrecte uitspraken' als antropomorfistische uitspraken over God en Jozua die de zon gebiedt stil te staan als hoe de Bijbel desondanks onfeilbaar kan zijn. Om de tekst in Jozua 10 'nuttig tot weerlegging' te maken, moeten we dus eerst goed bepalen wat de schrijver van Jozua bedoelde te zeggen en dat is niet dat de zon om de aarde draait. Het is ook belangrijk

³⁵ Ouweneel, W. J., & Glashouwer, W. J. J. (1980). *Het ontstaan van de wereld*. Hilversum: Evangelische Omroep, p. 19.

³⁶ Met 'consistent' bedoel ik hier 'logisch coherent'. De visie 'de Bijbel beweert volledig correct te zijn, maar beweert incorrecte dingen' is voor een christen niet logisch coherent, omdat hij dan onmogelijk vast kan houden aan de Bijbel als Woord van God.

om het genre van de tekst te bekijken: in poëzie komt veel beeldspraak voor die je niet letterlijk hoeft te nemen, in proza is beeldspraak vrijwel afwezig.

De onfeilbaarheid van de Bijbel kan alleen in stand gehouden worden met de derde positie. De derde positie verklaart waarom er in Genesis 1 staat dat God sprak: dit is waarschijnlijk een beeld van het ondoorgrondelijke van Gods scheppen. Deze positie vereist echter ook dat we Genesis 1 lezen zoals het er staat en niet als een residu van gecorrigeerde Babylonische scheppingsmythen.

Dat brengt mij tot een volgend interessant punt, een door Van den Brink onbesproken probleem voor het theïstisch evolutionisme. Van den Brink heeft het over de 'bijbelschrijvers', maar wie bedoelt hij daarmee als het gaat om Genesis? In de geschiedenis van de oudtestamentische wetenschap zijn er slechts drie hypothesen opgesteld:

1. *De documentairehypothese*. De documentairehypothese is op het moment de meest gangbare verklaring voor het ontstaan van de Torah en daarmee van Genesis. Verschillende schrijvers (afgekort J,E,D en P) hebben in de loop van het eerste millennium voor Christus onafhankelijk van elkaar geschreven en door middel van verschillende redacteurs zijn hun verhalen uiteindelijk samengevoegd tot de Torah. De documentairehypothese is uitstekend bekritiseerd in het boek *Dating the Old Testament* van Craig Davis³⁷ en de historische betrouwbaarheid van Genesis is uitstekend verdedigd in het boek *The authenticity of the book of Genesis* van dr. Bill Cooper.³⁸ Er zijn echter ook Bijbelse bezwaren tegen de documentairehypothese: in Mattheüs 8:4, 19:7-8, Markus 7:10, 12:26 en Lukas 24:44 noemt Jezus Mozes de auteur van de Torah. Verder is de relatieve onbetrouwbaarheid van de historische gedeeltes in de Torah (als ze honderden jaren na dato zijn geschreven, is de kans op betrouwbare overlevering natuurlijk erg klein) en de ontwikkeling van het Israëlitische Godsbeeld nauw verbonden met de documentairehypothese. Mogelijk zal Van den Brink ook hier gewoon accepteren wat de wetenschap hem aanreikt, maar laat hij dan overtuigd raken van de wetenschappelijke argumenten die Davis en Cooper aanreiken.
2. *De Mozeshypothese*. De tweede mogelijkheid is dat Mozes de auteur van de Torah is. Dat wil niet zeggen dat hij alles zelf heeft opgeschreven; in de Oudheid werd er heel anders tegen auteurschap aangekeken. De naam van de opdrachtgever van de auteur of degene op wiens gezag de auteur schreef, kon namelijk ook aan het boek verbonden worden.³⁹ De Torah zou dus namens Mozes of in opdracht van Mozes geschreven kunnen zijn door tijdgenoten. De gebeurtenissen in Genesis spelen zich echter af ver voor de tijd van Mozes. Hoe kwamen de schrijvers van de Torah dan aan hun informatie? Daar zijn drie verschillende antwoorden op geformuleerd. De derde, de Wiseman Hypothesis, zal ik hieronder als aparte hypothese voor het ontstaan van Genesis behandelen. De andere twee zijn:
 - a. *De openbaringshypothese*. Mozes kan van God een openbaring hebben gehad over de geschiedenissen die zich voor zijn tijd hebben afgespeeld. Dit is echter onwaarschijnlijk, omdat Genesis sterk verschilt van de gedeeltes uit de Torah die wel direct door God aan Mozes zijn geopenbaard. Zo lezen we nergens in Genesis 'En de HEERE sprak tot Mozes', een zinsnede die we in de rest van de Torah wel veel tegenkomen.

³⁷ Davis, C. (2007). *Dating the Old Testament*. P. 29-172. Te raadplegen op: <http://www.datingtheoldtestament.com/DatingtheOldTestament.pdf>

³⁸ Cooper, W. R. (2011). *The authenticity of the book of Genesis*. Portsmouth: Creation Science Movement.

³⁹ Toorn, K. van der. (2009). *Wie schreef de Bijbel? De ontstaansgeschiedenis van het Oude Testament*. Kampen: Ten Have, p. 45.

- b. *De overleveringshypothese*. Deze hypothese gaat uit van een mondelinge overlevering van de geschiedenissen in Genesis, die op die manier Mozes en zijn tijdgenoten bereikten. Dit is een mogelijke verklaring voor het ontstaan van Genesis.
3. *De Wiseman Hypothesis*. Een derde hypothese voor het ontstaan van Genesis is de Wiseman Hypothesis, oorspronkelijk ontwikkeld door Percy Wiseman.⁴⁰ Volgens deze theorie is de tekst van Genesis 1:1 tot 37:2 oorspronkelijk geschreven op twaalf verschillende kleitabletten waarvan de auteurs bekend zijn. Op verschillende plaatsen in Genesis komt namelijk de uitdrukking 'dit zijn de geboorten/geschiedenissen (*toledot*) van [naam]' voor (Genesis 2:4, 5:1, 6:9, 10:1, 11:10, 11:27, 25:12, 25:19, 36:1 en 37:2), waarin volgens Wiseman de auteur van het tekstgedeelte tot aan desbetreffende zin staat. Dus Adam (die in Genesis 5:1 genoemd wordt) is de auteur van Genesis 2:4b tot 5:1. Het woord *toledot* betekent zoiets als 'familiegeschiedenissen'. Mozes en zijn medewerkers fungeren dan als 'redacteurs' van de kleitabletten en hebben er één verhaal van gemaakt. Zelf ben ik een voorstander van de Wiseman Hypothesis (in het vervolg WH), vanwege de volgende redenen:
- a. *De WH verklaart de toledotstructuur in Genesis*. Kleitabletten werden vaak afgesloten door een zogenaamde colofon, waarin de naam van de eigenaar en schrijver werden genoemd.⁴¹ Deze praktijk werd al in het derde millennium voor Christus gebezigd.⁴² Het gebruik van colofons aan het einde van een kleitablet was een wijdverspreid gebruik in het Midden-Oosten.⁴³ De *toledot*zinnen in Genesis kunnen heel goed opgevat worden als een dergelijke colofon en worden dus goed verklaard door de WH.
- b. *De WH verklaart de repeterende zinsneden in Genesis*. Hier en daar komen we rond de *toledot* zinsneden tegen die herhaald worden, zoals de vermelding van de schepping van hemel en aarde in Genesis 1:1 en 2:4 of de vermelding dat Terah Abram, Nahor en Haran verwekte in 11:26 en 11:27. Dit herhalen van zinsneden werd gebruikt om series kleitabletten bij elkaar te houden:

Since the average clay tablet could contain the equivalent of only two or three modern pages, it was necessary to use several tablets for most works. In these longer works, the tablets were numbered consecutively and kept together by means of a running "title" made up of the first word or words of the tekst.⁴⁴

- c. *De WH verklaart de aanvullingen die in de huidige tekst voorkomen*. Op verschillende plaatsen in Genesis komen we aanvullingen of verhelderingen tegen. Zo lezen we in Genesis 14:2 'Bela, het tegenwoordige Zoar'. Dergelijke verhelderingen vinden we alleen in de eerste 36 hoofdstukken van Genesis, ofwel het *toledot*gedeelte. Dit wijst erop dat een latere redacteur (Mozes of een van zijn medewerkers) een oude tekst geupdatet moet hebben.
- d. *De WH verklaart het contrast tussen het eerste en tweede gedeelte van Genesis*. Volgens de WH is Genesis 1:1 tot en met 37:2 oorspronkelijk op kleitabletten

⁴⁰ Wiseman, P. J. (1960). *Ontdekkingen over Genesis*. Groningen: Jan Haan N.V.

⁴¹ Clancier, P. (2010). Formation and Administration of the Collections of Literary and Scholarly Tablets in First Millennium Babylonia. In *Looking at it from Asia: the Processes that Shaped the Sources of History of Science* (pp. 3-35). Springer Netherlands, p. 23.

⁴² Karasu-Ankara, C. (2001). Observations on the Similarities and Differences between the Hittite and the Babylonian-Assyrian Colophons. *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie: Würzburg*, 4.-8. Oktober 1999, (45), p. 248.

⁴³ Baker, D. W. (1981). Scribes as Transmitters of Tradition. *System*, 15, 345-72.

⁴⁴ Harris, M. H. (1999). *History of libraries of the Western World* (4e ed.). Lanham: The Scarecrow Press, Inc., p. 23.

geschreven. De rest van Genesis is op een andere manier ontstaan, bijvoorbeeld op papyrus. Een dergelijke tweedeling van Genesis is niet arbitrair, maar wordt ondersteund door de tekst zelf. Na de zondvloed speelt het eerste gedeelte zich namelijk af in Mesopotamië of de Mesopotamische invloedssfeer. Abraham, Izak en Jakob zijn afkomstig uit Mesopotamië en hebben daar hun relaties. Vanaf Genesis 37 wordt de sfeer echter Egyptisch. Jozef wordt als slaaf naar Egypte meegenomen en laat als onderkoning later zijn familie ook naar Egypte komen. In dit gedeelte komen wij allerlei Egyptische woorden en termen tegen. Dit is in veel mindere mate het geval in de eerste 36 hoofdstukken van Genesis.

- e. *Sommige namen in Genesis wijzen erop dat Genesis oorspronkelijk in een andere taal is geschreven.* Volgens Genesis 17:5 betekent Abraham ‘vader van een menigte volken’. Het correcte Hebreeuwse woord hiervoor is echter Ab-hamon, niet Abraham.⁴⁵ Abraham betekent ‘vader is verheven’ in het Hebreeuws.⁴⁶ Zo betekent ‘Eva’ ook geen ‘leven’ (zie Genesis 3:20), ‘Noach’ betekent geen ‘rust’ (zie Gen. 5:20) en ‘Ezau’ betekent geen ‘rossig’ of ‘harig’ (zie Genesis 25:25).⁴⁷ Mogelijk zijn deze gedeeltes oorspronkelijk in een andere taal geschreven – lijkend op het Hebreeuws – waarin deze vernoemingen wel klopten. De WH biedt hier een zeer goede verklaring voor.
- f. *De WH verklaart herhalingen en veranderingen in Genesis.* Verschillende keren treffen we gedeeltes in Genesis dubbel aan, zoals de schepping van de mens in Genesis 1 en 2 of het oordeel van God over de mensheid in Genesis 6:3 en 13. Het is dan ook niet verwonderlijk dat voorbeelden die zogenaamd voor de documentairehypothese pleiten vaak uit Genesis worden gehaald. De opsplitsing van Genesis in verschillende kleitabletten laat echter zien dat vrijwel alle doublures gescheiden worden. Een uitzondering is Genesis 7, waar in 18-20 drie keer hetzelfde wordt gezegd en in 21-23 opnieuw drie keer hetzelfde. Ook hier heeft de WH een verklaring voor: volgens Genesis 10:1 is hier sprake van een samenvoeging van drie kleitabletten, van Sem, Cham en Jafeth. Vanuit de WH zijn die tripletten dus juist te verwachten. De WH verklaart ook andere veranderingen. Het scheppingsverhaal in Genesis 1 is vanuit een universeel perspectief geschreven: de lezer ‘overziet’ als het ware heel de aarde. In Genesis 2, het kleitablet van Adam, wordt alles op lokaal niveau geschreven: alles speelt zich af in of rond Eden. Ook treffen we daar veel namen aan en details, dingen die in hoofdstuk 1 ontbreken. Andere voorbeelden van veranderingen zijn bijvoorbeeld de herhaalde geslachtsregisters. In Genesis 4:25-26 lezen we het geslachtsregister van Adam tot Enos. In het volgende hoofdstuk en op het volgende kleitablet lezen we opnieuw de geslachtslijn van Adam tot Enos en dan verder tot Noach. Iets soortgelijks gebeurt in Genesis 10 en 11.
- g. *De WH verklaart de overeenkomsten tussen Genesis en Job.* Taalkundig gezien bezitten Genesis en Job enkele opvallende overeenkomsten. Alleen in deze twee boeken treffen we de benaming ‘zonen van God’ aan voor hemelse wezens. De benaming ‘Almachtige’ voor God treffen we ook vrijwel alleen in Genesis en Job aan. Nu is het opvallend dat Genesis en Job ook het kenmerk delen dat beide verhalen buiten (of in

⁴⁵ Davis, *Dating the Old Testament*, p. 141.

⁴⁶ Wijchers, J., & Kat, S. (1994). *Bijbels namenboek* (3e ed.). Zoetermeer: Boekencentrum, p.21.

⁴⁷ Davis, a.w., p. 142.

de tijd voor⁴⁸) Israël gesitueerd zijn. Deze twee kenmerken samen zijn alleen samen te begrijpen als beide boeken ook daadwerkelijk buiten of voor Israël geschreven zijn.

- h. *Genesis 10 moet voor de verwoesting van Sodom en Gomorra geschreven zijn.* In Genesis 10:19 lezen we: *En de grens van de Kanaänieten reikte van Sidon in de richting van Gerar tot aan Gaza, en in de richting van Sodom, Gomorra, Adama en Zeboïm, tot aan Lasa.* Deze grensbepaling heeft weinig zin als Sodom, Gomorra, Adama en Zeboïm niet meer bestaan op het moment van schrijven. In Genesis 19 lezen we dat deze steden in de tijd van Abraham zijn verwoest. Genesis 10 moet dus voor de tijd van Abraham geschreven zijn en de WH verklaart wie het dan wel geschreven heeft (namelijk Sem). Verder lezen we in 10:9 dat er in de tijd van de schrijver een gezegde was dat 'Als Nimrod, een geweldig jager voor het aangezicht van de HEERE' luidde. Dit past ook beter in de tijd van Sem dan in een periode honderden tot duizenden jaren na Nimrod.
- i. *Genesis 2 moet voor de zondvloed geschreven zijn.* In Genesis 2 treffen we verschillende plaatsbeschrijvingen aan: een gebied dat Eden heet; een rivierarm die Pison heet en rond het land Havila stroomt; een rivierarm die Gihon heet en rond het land Cusj stroomt; een rivierarm die de Hiddekel heet en ten oosten van Assur stroomt en een rivierarm die de Frath heet. Deze vier rivierarm komen uit één bron. Hoewel we niet van alle namen zeker weten waar we die moeten lokaliseren, weten we in ieder geval dat de Eufraat (Frath) en de Tigris (Hiddekel) niet met nog twee andere rivieren uit dezelfde bron komt. Het land Cusj was voor de Joden Ethiopië, wat weer veel te ver van de Eufraat en de Tigris af ligt. Een voor de hand liggende conclusie is daarom dat de geografie voor de zondvloed geheel anders was. Echter, de auteur van Genesis 2 doet ook geen enkele moeite om dit te verduidelijken, maar lijkt niets te weten van de nazondvloedse geografie. De WH kan dit verklaren: Genesis 2 is door Adam geschreven en Adam leefde voor de zondvloed.

Terug naar Van den Brink. Van den Brink heeft een keuze uit vier mogelijkheden: of hij kiest voor de documentairehypothese, maar dan staat hij zowel wetenschappelijk als theologisch zwak. Hij kan ook voor de hypothese kiezen dat Mozes Genesis geopenbaard van God kreeg. De tekst van Genesis lijkt echter anders te suggereren, zoals ook bleek uit bijv. punt f bij de argumenten voor de Wiseman Hypothesis. De enige plausible optie voor Van den Brink is dus dat de verhalen in Genesis mondeling of schriftelijk aan Mozes zijn overgeleverd. Maar wie waren dan die 'bijbelschrijvers' die de 'ideeën volgden die in hun dagen gemeengoed waren'? Daar ben ik nu wel benieuwd naar. Het lijkt mij dat de Wiseman Hypothesis – die naar mijn mening en zoals ik betoogd heb de meest plausible hypothese is – geen ruimte overlaat voor een niet-letterlijke lezing van Genesis. Dus eigenlijk is Van den Brink aangewezen op de mondelinge overlevering, maar door wie zijn de verhalen in Genesis dan overgeleverd? En hoe kan het dat deze verhalen dermate zijn verwaterd dat alleen de kern ervan nog klopt, zoals Van den Brink betoogt op p. 134-135? Strookt dit met de vele details die we in deze hoofdstukken aantreffen, zoals de leeftijden in de geslachtsregisters? En wat doet Van den Brink met de zondvloed? Ook dit is een probleem dat hij niet aankaart in zijn boek. Het is overduidelijk dat de zondvloed niet wordt beschreven als lokale vloed,⁴⁹ dus zou de Bijbel volgens Van den Brink ook op dit punt incorrect (of ingebed in een verouderd wereldbeeld) moeten zijn.

⁴⁸ Met 'Israël' bedoel ik het land waarin voornamelijk Israëlieten woonden. In de tijd van Abraham, Izak en Jakob was hiervan nog geen sprake.

⁴⁹ Snelling, *Earth's catastrophic past*, p. 19-74.

Laat ik na deze uitwijding weer teruggaan naar de inhoud van het boek. Op p. 130 betoogt Van den Brink dat Genesis 1 een heel specifiek genre is. Hij schrijft dat

het geheel van Genesis 1:1-2:4 een zorgvuldig gecomponeerde tekst verraadt die gericht is op het doorgeven van een theologische boodschap.

Een zorgvuldige bestudering van de tekst verraadt echter dat het woordgebruik overeenkomt met iedere andere historische tekst in het Oude Testament.⁵⁰ Kenmerken van poëzie zijn daarentegen afwezig:

[T]here is no indication of figurative language in Genesis 1. If the narrative is to be considered imagery, one would expect to encounter many of the essentials of figurative language (e.g., schema, metaphor, and other tropes), but there are none.⁵¹

Het enige wat het scheppingsverhaal dus verraadt, is dat het hoogstwaarschijnlijk als historisch narratief moet worden beschouwd.

Volgens Van den Brink moeten wij in navolging van Calvijn de Bijbel accommoderen als iets strijdig blijkt te zijn met wetenschappelijk onderzoek. Het verschil tussen Calvijns accommodatie en die van Van den Brink is dat de wetenschap in Calvijns dagen liet zien dat we Genesis 1:16 verkeerd hadden geïnterpreteerd, maar dat de bijbelschrijver nog altijd gelijk had. Van den Brink wil de Bijbel dermate accommoderen dat de Bijbel fout komt te zitten. Dat de schrijver van Genesis 1 met 'de twee grote lichten' bedoelde dat de zon en de maan vanaf de aarde gezien de twee grootste lichten zijn, kan nog wel. Maar als blijkt dat de dieren en planten niet 'naar hun aard' zijn geschapen, maar alleen een gemeenschappelijke voorouder hebben, dan zat de Genesis-schrijver gewoon fout. Mij dunkt dat dit een heel ander soort accommoderen is.

Maar volgens Van den Brink gebruiken wij allemaal de laatste vorm van accommoderen. Zo schrijft hij het volgende over het mosterdzaadje:

Wanneer Jezus bijvoorbeeld zegt dat het mosterdzaadje het kleinste is van al de zaden (Mat. 13:32), bedoelt hij [sic] geen biologisch feit over te dragen dat we ter harte zouden moeten nemen, maar maakt hij gebruik van een onderdeel van het gangbare wereldbeeld in zijn dagen (naar we nu weten zijn er veel kleinere zaden dan het mosterdzaad). Er staat zelfs nadrukkelijk bij dat het gaat om het kleinste van alle zaden 'die er op de aarde zijn', zodat hier niet slechts gesproken wordt over alle zaden die op dat moment in de landbouw in Israël gebruikt werden. (p. 122)

Dit gedeelte van Van den Brink kan enige verwarring opleveren, want de zinsnede 'die er op de aarde zijn' komt alleen in de versie in Markus 4 voor en niet in Mattheüs 13. In Markus lezen we:

Door een mosterdzaad dat, als het in de aarde gezaaid wordt, het kleinste is van alle zaden die er op de aarde zijn. (Markus 4:31)

In het Grieks luidt dit vers:

ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῆ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερον ὄν πάντων τῶν σπερμάτων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς,

⁵⁰ Boyd, S. W. (2005). Statistical determination of genre in biblical Hebrew: Evidence for an historical reading of Genesis 1: 1–2: 3. *Radioisotopes and the Age of the Earth vol. 2*, 631-734.

⁵¹ Currid, J. (1987). A cosmology of history from creation to consummation. In: Hoffecker, W.A. (ed.). *Building a Christian world view II*, Philadelphia: Presbyterian & Reformed Publishing Company, p. 44-45.

Als we naar het Grieks kijken, dan zien we dat de zinsneden die respectievelijk vertaald zijn als ‘in de aarde’ en ‘op de aarde’ in het Grieks hetzelfde zijn: ἐπὶ τῆς γῆς. De eerste zinsnede (‘in de aarde’) wijst duidelijk op de akker, waarin het mosterdzaadje gezaaid wordt. Een logische gevolgtrekking is dat de tweede zinsnede (‘op de aarde’) op precies hetzelfde wijst, oftewel op de akker. De conclusie luidt dus dat Jezus bedoelde dat het mosterdzaadje het kleinste is van ‘alle zaden die op dat moment in de landbouw in Israël gebruikt werden’.

Van den Brink noemt nog een tweede voorbeeld van iets wat we noodzakelijkerwijs moeten accommoderen, namelijk het idee dat een zaad sterft om te ontkiemen, zoals we dat lezen in Johannes 12:24. Dit is echter een lastig vers, want wat wordt hier precies met ‘sterven’ bedoeld? Dit is zeker voor planten lastig te bepalen. Ook de woordenboeken geven aan dat het Griekse woord voor ‘sterven’ in het geval van planten een eigen betekenis heeft.⁵² Ook dit voorbeeld is dus niet zo kraakhelder als Van den Brink ons wil doen geloven.

Gelukkig kunnen we Van den Brink toch wel in ons concordismekamp plaatsen, want in §4.4 blijkt dat hij toch niets ziet in een volledig symbolische lezing van Genesis. Het Bijbelboek bevat volgens hem toch een historische kern. Dat is precies wat de concordisten leren, want dat is volgens de door mij enigszins aangepaste definitie ‘*de hermeneutische visie dat bijbelse uitspraken over de wereld overeenkomen met feiten*’. Echter, met de evolutietheorie als hermeneutische sleutel accommodeert Van den Brink wel een groot deel van de bijbelse uitspraken weg. Daarom heb ik nog één vraag voor Van den Brink:

Op dit moment is het Jezusmythicisme een net zo kleine beweging binnen de nieuwtestamentische wetenschappen als het jongeaardecreationisme binnen de natuurwetenschappen. Toch heeft deze beweging zeker potentie is een seculariserende samenleving en met een nieuwe aanwinst, de oudhistoricus dr. Richard Carrier, die technische boeken over het onderwerp schrijft.⁵³ Stel dat deze beweging de consensus wordt binnen de nieuwtestamentische wetenschappen, is Van den Brink dan ook bereid om het christelijk geloof dusdanig te accommoderen dat het past binnen de theorie dat Jezus nooit bestaan heeft? Ik vermoed dat het antwoord hierop ‘nee’ zal zijn. Dat is interessant, want waar ligt dan de grens van maximale accommodatie en wie bepaalt die grens? Ik heb een voorstel: *de grens van accommodatie is het punt waarop men redelijkerwijs niet meer kan zeggen dat de bijbelschrijver gelijk heeft*.

⁵² < <https://www.blueletterbible.org/lang/lexicon/lexicon.cfm?Strongs=G599&t=KJV> >

⁵³ Carrier, R. C. (2014). *On the historicity of Jesus: Why we might have reason for doubt*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.

Hoofdstuk 5: Twee verkeerde verklaringen

Hoofdstuk 5 gaat over het probleem van het lijden. Hoe kan een goede God toestaan dat dieren, die toch onschuldig zijn, zoveel lijden? Van den Brink bespreekt vier visies erop. De eerste visie, dat je alleen bij mensen over lijden kunt spreken, verwerpt hij terecht. De tweede visie, dat het dierlijk lijden het resultaat is van een 'kosmische' zondeval, verwerpt hij ook. Vervolgens houdt hij het in het midden of de derde – het lijden is noodzakelijk voor Gods plan – of de vierde – het lijden wordt veroorzaakt door kwade machten – de beste verklaring is. Ikzelf ben voorstander van de tweede verklaring. Eerst zal ik deze verdedigen voordat ik bespreek wat Van den Brink hierover zegt.

Wij lezen in de Bijbel weinig over de paradijselijke condities van de dierenwereld. Toch kunnen we wel enkele dingen concluderen uit verschillende Bijbelteksten. We lezen bijvoorbeeld in Genesis 1:31 dat de schepping aan het einde van de zesdaagse scheppingsweek 'zeer goed' was. Het is niet goed voor te stellen dat God dit zou zeggen over een dierenwereld waarin lijden en dood de normen zijn. Bovendien zegt Hij in vers 30:

Maar aan al de dieren van de aarde, aan alle vogels in de lucht en aan al wat over de aarde kruipt, waarin leven is, heb Ik al het groene gewas tot voedsel gegeven. En het was zo.

Hieruit blijkt duidelijk dat dieren voor de zondeval vegetarisch waren, dus dierlijk lijden en sterven was ook niet nodig. Daarom kon Adam ook in vrede omgaan met alle dieren (Genesis 2:19). Dit alles wordt bevestigd door Jesaja's beeld van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waarin ook roofdieren weer vegetarisch zullen zijn (Jesaja 65:25).

Verder staat er in Genesis 1:26 en 28 dat de mens aangesteld wordt als rentmeester over de schepping. Van den Brink geeft dit mooi weer met het woord 'stedehouder' (p. 198). Het is dus alsof God Zich enigszins distantieert van de schepping en Zijn zorg overdraagt aan de mens. Echter, door een goede relatie tussen God en de mens en een goede relatie tussen de schepping en de mens, is er indirect ook een goede relatie tussen de schepping en God. Kortom: voor de zondeval was alles in harmonie.

Door de zondeval werd dit echter anders. Beide relaties werden verbroken. De natuur keerde zich tegen de mens (Genesis 3:17-18) en werd voor hem kwaadaardig. Er vonden bepaalde fysiologische veranderingen plaats bij de slang (Genesis 3:14) en dorens en distels (3:18). Door de verstoorde verbindingen in de driehoek God-schepping-mens kwam er ook ruimte voor kwade machten, zoals de duivel, om systematisch schade aan te richten in de natuur. Bovendien kwam de straf voor de mensen ook neer op de dieren, omdat de mens in zich de verantwoordelijk voor de dierenwereld droeg. Daarom lezen we in Romeinen 8:18-22:

Want ik ben ervan overtuigd dat het lijden van de tegenwoordige tijd niet opweegt tegen de heerlijkheid die aan ons geopenbaard zal worden. Met reikhalzend verlangen immers verwacht de schepping het openbaar worden van de kinderen van God. Want de schepping is aan de zinloosheid onderworpen, niet vrijwillig, maar door hem die haar daaraan onderworpen heeft, in de hoop dat ook de schepping zelf zal bevrijd worden van de slavernij van het verderf om te komen tot de vrijheid van de heerlijkheid van de kinderen van God. Want wij weten dat heel de schepping gezamenlijk zucht en gezamenlijk in barensnood verkeert tot nu toe.

Volgens de kanttekeningen van de Statenvertalers wordt met 'hem die haar daaraan onderworpen heeft' de mens bedoeld.⁵⁴ Als ik Paulus hier goed begrijp, schrijft hij dat de schepping 'verlangt' naar

⁵⁴ Letterlijk: Dat is, om de zonde des mensen wil, waardoor ook naar Gods rechtvaardig oordeel de vloek over het aardrijk is gekomen; Gen. 3:17, en over alle andere creaturen die den mens in deze verdorvenheid moeten

de Wederkomst, omdat de schepping dan zal delen in de heerlijkheid die dan komt. Op dit moment is de schepping echter aan 'zinloosheid' of 'vergankelijkheid' onderworpen door de zondeval. We hebben hier dus een duidelijke aanwijzing dat de verklaring van het dierlijk lijden door een 'kosmische val' door de Bijbel zelf wordt aangereikt. Door de verstoorde leiding over de natuur keerde de natuur zich ook tegen zichzelf. Bepaalde dieren werden door evolutionaire veranderingen roofdieren en begonnen van vlees te leven.

Van den Brink werpt enkele bezwaren op tegen de verklaring door een kosmische val en betoogt vervolgens dat Bijbelse onderbouwing ervoor zwak is (p. 155-156). Zijn bezwaren zijn de volgende:

1. *De kosmische val gaat in tegen wat rechtvaardig is.* Volgens Van den Brink is het oneerlijk als dieren moeten lijden onder menselijke misstappen. 'Want hoe kan een goede God zelfs maar *tolereren* dat het lot van allerlei onschuldige schepselen zo diepgaand bepaald wordt door de verkeerde keuzes van één andere soort?' (p. 155) schrijft hij. Binnen Van den Brinks theïstisch-evolutionistische visie is de mens natuurlijk 'gewoon een diersoort', maar volgens de Bijbel was de mens dus de heerser over de gehele natuur. Dan wordt het wél begrijpelijk wanneer de dieren de consequenties van de menselijke val ondervinden. Volgens Van den Brink staat de kosmische val op gespannen voet met 'algemene ideeën over rechtvaardigheid'. Dit zijn kennelijk de westerse ideeën over rechtvaardigheid, die sterk individualistisch gericht is. Ironisch genoeg zal ik in hoofdstuk 7 laten zien dat Van den Brinks visie op de zondeval waarschijnlijk ook een kosmische val vereist.
2. *Het is onwaarschijnlijk dat alle dieren voor de zondeval herbivoor waren.* Hoewel Van den Brink hier ingaat tegen Genesis 1:30, is het nog maar de vraag of niet alle dieren voor de zondeval herbivoor kunnen zijn. Beren zijn een goed voorbeeld van dieren die zowel vlees als planten eten (met de panda als echte herbivoor). De *Simosuchus clarki*, een uitgestorven familielid van de krokodillen, was waarschijnlijk volledig vegetarisch.⁵⁵ Er zijn verschillende voorbeelden bekend van vegetarische katten en leeuwen.⁵⁶ Uiteraard zijn er enkele eeuwen, zo niet duizenden jaren nodig geweest om bepaalde herbivoren via snelle evolutionaire processen tot carnivoren te maken.
3. *Het fossielenarchief laat zien dat dieren al stierven lang voordat de mens ten tonele verscheen.* Uiteraard is dit slechts een probleem voor Van den Brink en niet voor creationisten. Het zou jammer zijn om de verklaring door de kosmische zondeval voor het dierlijk lijden te verwerpen omdat de evolutietheorie als hermeneutische sleutel wordt gebruikt. In de samenvatting voert Van den Brink dit punt echter aan als belangrijkste bezwaar bij de kosmische val (p.172-173).

Het tweede wat Van den Brink doet, is betogen dat de Bijbelse onderbouwing van de kosmische val zwak is. Als respons op de tekst in Jesaja over de herbivore roofdieren op de nieuwe aarde schrijft Van den Brink:

Er [is] geen aanleiding om te denken dat het lijden, de dood en de uitsterving van dieren in de huidige bedeling gezien worden als het gevolg van de menselijke zonde. (p. 159-160)

Inderdaad, als je enkel Jesaja 65 leest, is daar weinig aanleiding toe. Wanneer we echter constateren dat de schepping 'zeer goed' was en dat de herbivore roofdieren in Jesaja 65 ook gebruikt worden als voorbeeld van een 'zeer goede' situatie op de nieuwe aarde, dan is het niet vreemd om te

dienen. Matth. 5:45, en het misbruik des mensen onderworpen zijn. Zie:

<<http://www.statenvertaling.net/kanttekeningen/Rm8.htm>>

⁵⁵ Georgi, J. A., & Krause, D. W. (2010). Postcranial axial skeleton of *Simosuchus clarki* (Crocodyliformes: Notosuchia) from the Late Cretaceous of Madagascar. *Journal of Vertebrate Paleontology*, 30(s1), 99-121.

⁵⁶ Zie voor twee voorbeelden: Borger, P. (2011). Dante, de vegetarische kat. *Weet Magazine*, 2(1), 27.

constateren dat de huidige situatie van de dierenwereld pas na de schepping haar intrede moet hebben gedaan.

Zonder concreet te worden schrijft Van den Brink dat de zondeval in Romeinen 8 niet wordt genoemd, 'maar veeleer erin ingelezen' (p. 160). Hij legt echter niet uit hoe hij de tekst dan wel leest. Hij schrijft dat 'tot nu toe' impliceert dat het altijd al zo geweest is. Veel waarschijnlijker benadrukt Paulus echter met 'tot nu toe' dat deze situatie bijna afgelopen is, omdat de Wederkomst nabij is. Van den Brink ziet ook in de geboorteweëen een verwijzing naar het begin van het leven op aarde. Afgezien van het feit dat ik de logica niet volg, kan het woord $\sigma\upsilon\upsilon\omega\delta\acute{\iota}\nu\omega$ ook gewoon 'samen jammeren' betekenen.

De vreemdste exegese die Van den Brink aanhaalt, lezen we op pagina 161 en is afkomstig van de oudtestamenticus John Collins:

Zoals oudtestamenticus John Collins stelt: 'Niets hier [nl. in de Genesistekst] zegt dat dieren nooit vlees aten totdat de mens viel. Weliswaar zegt Genesis 1:29-30 dat de mens en het dier planten tot voedsel gegeven werd, maar er staat niet dat ze daarnaast niets anders aten.'

Stel dat dit klopt, dan zou dat betekenen dat alle dieren voor de zondeval ofwel herbivoor ofwel omnivoor waren. Dat impliceert het woord 'daarnaast'. Dit strijdt echter met bezwaar nummer 2 van Van den Brink, dat dan lastig meer opgaat. Immers, als dieren omnivoor zijn, kunnen zij ook uitsluitend van planten leven. Maar verder lijkt mij dit een merkwaardige exegese. In vers 29 wordt aan de mens planten tot voedsel gegeven. Hieraan wordt vlees pas in Genesis 9:3 *toegevoegd*. We kunnen dus concluderen dat, toen God in Genesis 1:29 aan de mens platen tot voedsel gaf, Hij *uitsluitend* planten tot voedsel gaf. Het is dan nog maar een kleine stap om dit ook voor de dieren te concluderen.

Na zijn bespreking van de kosmische val draagt Van den Brink twee andere mogelijke verklaringen voor het lijden van dieren aan:

1. *Het lijden van dieren is noodzakelijk voor Gods plan.* Het evolutionair mechanisme van mutatie en selectie – waarbij veel dieren moeten sterven – is volgens sommigen nodig om Gods plan te vervullen, zoals het creëren van zelfbewuste wezens. Terecht werpt Van den Brink hiertegen twee zeer grote bezwaren op. Ten eerste kunnen dieren niet kiezen om mee te werken aan dit plan; zij moeten dus gedwongen lijden. Ten tweede gaat deze verklaring lijnrecht in tegen het idee van Gods almacht. God had bijvoorbeeld de mens uit het stof der aarde kunnen scheppen, precies zoals dat beschreven wordt in Genesis 2. Immers, voor God geldt dat 'Hij spreekt en het is er, Hij gebiedt en het staat er' (Psalm 33:9).
2. *Het lijden van dieren wordt veroorzaakt door kwade machten.* Dit is natuurlijk ook een goede mogelijkheid: er zijn meer bovennatuurlijke wezens dan alleen God die invloed uit kunnen oefenen op de natuur. Het probleem is alleen dat deze verklaring niet werkt binnen het theïstisch evolutionisme. Daarbinnen is de evolutie immers de manier waarop God scheidt en evolutie kan niet anders dan gepaard zijn met dierlijk lijden en dierlijke dood.

Aan het einde van het hoofdstuk laat Van den Brink de keuze over aan anderen tussen de laatste twee opties. Kennelijk ziet hij de tweede optie – de kosmische val – niet eens meer als mogelijkheid, ondanks het feit dat de bezwaren daartegen toch zwakker waren dan tegen de 'het lijden is noodzakelijk'-verklaring. De oorzaak daarvan is waarschijnlijk de evolutietheorie, die voor Van den Brink doorslaggevend is in de theologie. Mijn conclusie luidt dat de Bijbel het meest in de richting wijst van een kosmische val, mogelijk gepaard met de invloed van demonische krachten. Wanneer we echter de evolutietheorie proberen in te passen in de Bijbel, zijn deze verklaringen niet meer mogelijk en moeten we ons behelpen met veel onwaarschijnlijker verklaringen. Van den Brink heeft dus twee mogelijke verklaringen aangedragen voor het dierlijk lijden, maar ze zijn allebei lastig hard te maken.

Kunnen theïstisch evolutionisten dan niet overstappen 'sceptisch theïsme' (p. 166)? Dat is de idee dat mens niet zal kunnen begrijpen waarom het lijden er in de wereld is. Natuurlijk is het zo dat we niet moeten denken op alles een antwoord te kunnen hebben. Echter, als we bezien wat we wél kunnen begrijpen, is dat dat God noodzakelijkerwijs de Oorzaak van het dierlijk lijden moet zijn als de evolutietheorie waar is. Ook verklaart sceptisch theïsme niet waarom er Bijbels gezien vrij sterke aanwijzingen zijn dat het dierlijk lijden veroorzaakt is door een kosmische val. Ten slotte verwerpt Van den Brink ook het oorsprongsagnosticisme (p. 47), dus dan moeten we ook voorzichtig zijn met het aanvaarding van het sceptisch theïsme.

Hoofdstuk 6: Het klopt

In hoofdstuk 6 gaat Van den Brink in op de vraag of de mens nog wel het beeld van God kan zijn als deze voortgekomen is uit de dierenwereld. Ik kan hier kort over zijn: ik ben het met Van den Brink eens dat dit geen probleem voor het theïstisch evolutionisme hoeft te zijn. Er staat in Genesis 1 namelijk niet duidelijk beschreven op welke manier we het beeld van God precies moeten opvatten. Van den Brink geeft twee mogelijke interpretaties: het beeld van God in functionele zin en in relationele zin (p. 197). In tegenstelling tot Van den Brink gaat mijn voorkeur uit naar de functionele interpretatie: de mens is het beeld van God doordat de mens als rentmeester zorg draagt over de schepping. De mens vervangt hierin dus de 'functie' van God. Die interpretatie past heel goed in Genesis 1:26.

Hoofdstuk 7: Wat is een mens?

In hoofdstuk 7 bespreekt Van den Brink de zondeval. Ik zal allereerst een korte uitleg geven van de manier waarop Van den Brink de zondeval ziet:

Adam en Eva waren historische figuren (p. 223) die zo'n 45.000 jaar geleden leefden (p. 224). Ze waren een soort verbondshoofden (p. 226) van een populatie van enkele duizenden individuen (p. 251). Deze mensen hadden hun neigingen tot zonde – tot dan toe niet aangerekend, omdat waar geen wet is, het kwaad niet wordt toegerekend (p. 240) – van hun voorouders overgeërfd, maar konden er ook bewust voor kiezen om op Gods stem in te gaan (p. 239). Deze mensen vielen uit hun staat van geestelijke perfectie (p. 239) en werden van God vervreemd (p. 241). Onze verlossing kon voortaan alleen nog bij God vandaan komen (p. 241). Sindsdien sterven mensen, die anders het eeuwige leven gehad zouden hebben (p. 245).

Ik zie enkele belangrijke wetenschappelijke en theologische problemen met dit scenario. Mijn grootste probleem is dat het Van den Brink is die bepaalt wat een mens is en wat niet. Volgens Van Brink werd de mens pas echt mens tijdens de 'culturele big bang' (p. 224), 45.000 jaar geleden. Maar waarom waren de mensen daarvoor niet echt mens? De Neanderthaler, waarvan de uitsterving op zo'n 20.000-25.000 jaar geleden gedateerd wordt, kon nakomelingen krijgen met de anatomisch moderne mens.⁵⁷ Wat zou er gebeuren als een zondige, gevallen mensen nakomelingen kreeg met niet-schuldige Neanderthaler? Dat lijkt me een absurde situatie. Nog problematischer is het als op dit moment levende mensen niet afstammen van de populatie waar Adam en Eva de verbondshoofden van waren. De mens was 45.000 al verspreid over een groot deel van de wereld,⁵⁸ met als recent nieuws dat de mens 130.000 jaar geleden mogelijk Amerika al bereikt had.⁵⁹ Zijn dit dan ook gevallen mensen? En zo nee, waarom gebod Jezus ons dan om de hele wereld het Evangelie te verkondigen (Mattheüs 28:19)? Over dit alles geeft Van den Brink weinig duidelijkheid. Een andere problematische tekst is Handelingen 17:26: En Hij maakte uit één bloed heel het menselijke geslacht om op heel de aardbodem te wonen. Volgens Van den Brink wijst deze tekst op de populatie waarvan Adam het verbondshoofd was (p. 210). Maar wetenschappelijk gezien kan dat dus niet waar zijn.

Er is wel een oplossing voor het probleem dat er 45.000 jaar geleden al een wereldwijde verspreiding van mensen was, namelijk door Adam en Eva als verbondshoofden voor heel de wereld te stellen. De zonde die Adam en Eva begingen zou dan een wereldwijde zondeval teweeg kunnen hebben gebracht. Ik denk dat Van den Brink sowieso deze mogelijkheid moet aannemen, omdat Paulus in 1 Korinthe 15:21-22 schrijft dat de dood door één mens, Adam, in de wereld is gekomen. Om te verklaren dat de andere mensen meegingen in de zondeval, moet Van den Brink dan wel een 'kosmische zondeval' postuleren. Dit is echter precies datgene wat hij in hoofdstuk 5 onrechtvaardig vond. In dit geval is het ook daadwerkelijk een onrechtvaardig scenario, omdat mensen door hun vrije wil voor zichzelf kunnen beslissen (in tegenstelling tot dieren). Ook geeft God aan Adam en Eva geen heerschappij over mensen maar over dieren in Genesis 1.

Op pagina 225 lezen we het volgende:

In die zin veronderstelt de tekst inderdaad een 'historische Adam'. Dit blijkt ook uit het feit dat oudoosterse geslachtsregisters, zoals we die in Genesis 5 aantreffen, niet de namen van

⁵⁷ Gibbons, A. (2015). Ancient DNA pinpoints Paleolithic liaison in Europe. *Science*, 348(6237), 847-847.

⁵⁸ Zie bijv. <<https://genographic.nationalgeographic.com/human-journey/>> voor een overzicht.

⁵⁹ Holen, S. R. et al. (2017). A 130,000-year-old archaeological site in southern California, USA. *Nature*, 544(7651), 479-483.

fictieve personen bevatten, maar de namen van echte mensen die tot een echt verleden behoorden.

Dit is interessant, Van den Brink beschouwt de namen in de geslachtsregisters dus als historische personen. De eerste vraag die dan bij mij opkomt, is wat hij dan met Noach en de zondvloed doet, maar dat heb ik hierboven al gevraagd. Volgens mij spreekt Van den Brink zichzelf op het punt van de geslachtsregisters ernstig tegen. Op pagina 49 schreef hij namelijk:

Zelfs als men ervan uitgaat dat ze diverse generaties overslaan, impliceren de geslachtsregisters in Genesis bijvoorbeeld een veel kortere tijdsperiode tussen de eerste mensen en de generaties die we historisch kunnen traceren (zeg tussen Adam en Abraham) dan we volgens het fossielenarchief moeten aannemen.

Als we deze twee citaten combineren, zien we Van den Brink die op basis van de Bijbel de naturalistische interpretatie van het fossielenarchief verwerpt. Of ziet hij de geslachtsregisters toch weer anders en moeten we deze accommoderen of perspectivistisch opvatten? Van den Brink is hier niet erg duidelijk over. Overigens is het zo dat ik het helemaal niet met Van den Brink eens ben dat de geslachtsregisters niet tot enkele tienduizenden jaren kunnen worden uitgerekt, maar het gaat nu om de visie van Van den Brink op de geslachtsregisters.

Van den Brink wijdt ook nog enkele woorden aan de zogenaamde 'jonghistorische uitleg', ofwel de creationistische visie op de zondeval (p. 221-222). Deze visie is volgens hem niet alleen problematisch omdat ze niet strookt met de evolutietheorie, maar ook omdat er volgens Van den Brink tegenstrijdigheden zijn tussen het scheppingsverhaal van Genesis 1:1-2:4a en het scheppingsverhaal van Genesis 2:4b-25. Zo kan het woord 'dag' in 2:4 en 2:17 onmogelijk een periode van 24 uur betekenen, maar duidt het op een tijdperk. Echter, in deze gevallen staat er een voorzetsel voor het woord 'dag' – in tegenstelling tot in Genesis 1 – waardoor dit woord een andere betekenis krijgt. De Wiseman Hypothesis verklaart de verschillen tussen de beide scheppingsverhalen goed, nl. door het verschillende perspectief. Genesis 2:9 gaat dan alleen over de bomen die Adam kan zien, ofwel de hof van Eden, en niet over alle bomen – die zijn namelijk op de derde dag geschapen. Genesis 2:19 komt ook overeen met het eerste scheppingsverhaal: in beide worden mens en dier op dezelfde dag geschapen.

Stel dat er verschillen tussen de beide scheppingsverhalen zouden zijn, dan zou dit nog niet tegen historiciteit pleiten. In dat geval zouden de evangeliën ook ahistorisch zijn.⁶⁰ Tussen bijna iedere twee geschiedschrijvers uit de Oudheid die over het zelfde onderwerp schrijven, zitten tegenstrijdigheden. Dit komt doordat de schrijver vrij was in het verplaatsen, opdelen, samenvoegen en anders belichten van gebeurtenissen.

⁶⁰ Zie Licona, M. R. (2017). *Why Are There Differences in the Gospels? What We Can Learn From Ancient Biography*. Oxford: Oxford University Press.

Hoofdstuk 8: Schepping en voorzienigheid

Hoofdstuk 8 is weer een hoofdstuk waar ik het grotendeels met Van den Brink eens kan zijn. In dit hoofdstuk weerlegt hij de vraag of toevallige evolutionaire processen niet de idee weerleggen dat God alles bestuurt. Van den Brink legt uit dat er op verschillende manieren over toeval gesproken kan worden en dat het hier dus om een categoriefout gaat. Ik ben het met ir. Gert-Jan van Heugten eens als hij zegt dat Van den Brink in de tweede helft van het hoofdstuk een *god-of-the-gaps* argument gebruikt.⁶¹ In §8.5 betoogt Van den Brink namelijk dat convergente evolutie consonant is met de idee dat God alles bestuurt. Die stelling gaat op totdat er een mechanisme achter convergente evolutie wordt gevonden.

Mijn probleem met hoofdstuk 8 is van een andere aard. Volgens mij verwacht Van den Brink namelijk 'schepping' met 'voorzienigheid'. Van den Brink betoogt namelijk niet alleen dat God de natuur en dus ook de evolutie (of die nu op grote of alleen op kleine schaal werkt) bestuurt, maar ook dat Hij door middel van evolutie geschapen heeft. Naturalistische evolutie is echter een uiterst inefficiënt proces voor een intelligente ontwerper, die de natuurconstanten uiterst precies kon afstemmen⁶² en overall in de natuur sporen van ontwerp heeft achtergelaten.⁶³ Als analogie kunnen kijken naar de manier waarop mensen dingen ontwerpen (zoals smartphones of wolkenkrabbers), en dan moeten we constateren dat het proces zelf ook uiterst efficiënt verloopt. Wanneer de onmetelijk intelligente God waar Van den Brink en ik in geloven de schepper van het leven is, dan is het haast ondenkbaar dat macro-evolutie een aandeel heeft in dat scheppingsproces.

Wanneer we vervolgens kijken naar wat deze Schepper in Zijn Boek, de Bijbel, heeft opgeschreven, dan blijkt er ook daar weinig ruimte te zijn voor macro-evolutionaire processen gedurende miljarden jaren. Herhaaldelijk lezen we namelijk dat de hemel en aarde in zes dagen geschapen zijn (Genesis 1, Exodus 20:11 en Exodus 31:17). We lezen in Genesis 1 ook dat God de mens uit het niets scheidt.

We have noted that the Hebrew verb *bara'* in the Qal stem is used only of God in the Scriptures, and implies absolute creation (without pre-existing material).⁶⁴

'Naar hun aard' (Hebreeuws: *l'minach* in Genesis 1:25 en andere varianten van het woord 'min' in de andere teksten in Genesis 1) is de term die in Genesis 1 gebruikt wordt om aan te geven *hoe* God de planten en dieren scheidt. Volgens Gesenius betekent de uitdrukking *l'minach* '(...) verscheidene Arten, die eine Hauptgattung umfaßt'⁶⁵ (verschillende soorten, die een hoofdsoort omvat). Deze term wijst dus op een beperkte variatie binnen een bepaalde oersoort en niet, zoals binnen de visie van Van den Brink vereist is, ongelimiteerde variatie vanuit een gemeenschappelijke voorouder.

⁶¹ Heugten, G. J. H. A. van. (2017, 30 juni). En Van den Brink bracht voort... (recensie) [Blogpost]. Geraadpleegd op 5-7-2017 van <https://waaromschepping.wordpress.com/2017/06/30/en-van-den-brink-bracht-voort-recensie/>.

⁶² Rutten, G. J. E. We bevinden ons op de rand van een scheermes. Geraadpleegd op 5-7-2017 van http://gjerutten.nl/FineTuning_ERutten.pdf

⁶³ Eppie (2017, 17 mei). Methodologisch naturalisme, waar wortelt Radix - Deel 5 van de bespreking van het artikel van dr. Gerdien de Jong in Radix. Geraadpleegd op 5-7-2017 van <https://logos.nl/methodologisch-naturalisme-wortelt-radix-4/>.

⁶⁴ Kelly, D. F. (1997). *Creation and change*. Fearn: Christian Focus Publications, p. 66.

⁶⁵ Gesenius, W. (1921). *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*. Leipzig, IL: Verlag von F.C.W. Vogel, p. 420.

Hoofdstuk 9: Christelijk geloof ≠ theïsme

In hoofdstuk 9, het laatste hoofdstuk waarin een probleem wordt besproken dat door de evolutietheorie wordt opgeworpen, gaat Van den Brink in op evolutionaire verklaringen van de moraal en religie, met de nadruk op religie. Hij bespreekt verschillende hypothesen die zijn geformuleerd om religie te verklaren en geeft toe dat ze nog hypothetisch zijn en lastig bewijsbaar (p. 315). Toch staat Van den Brink er redelijk positief tegenover. Hij stelt dat God best gebruik kan hebben gemaakt van natuurlijke processen op Zichzelf te openbaren (p. 317). Op zich is dit een best interessante respons op de *new atheists* die natuurlijke verklaringen van religie gebruiken tegen het theïsme. Ik denk dat Van den Brink echter een fout maakt door het christelijk geloof met (algemeen) theïsme te vereenzelvigen. Zoals Eppie dat over Plantinga schreef, geldt dit ook voor Van den Brink:

Hij reduceert het theïsme tot een kaal skelet waarbij voorbijgegaan wordt aan christelijke geloofswaarheden zoals schepping en zondeval.⁶⁶

Als we de eerste hoofdstukken van Genesis lezen, dan moeten we constateren dat God Zich niet aan de mensen openbaarde door natuurlijke processen, maar door direct contact:

En God schiep de mens naar Zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; mannelijk en vrouwelijk schiep Hij hen. En God zegende hen en God zei tegen hen: Wees vruchtbaar, word talrijk, vul de aarde en onderwerp haar, en heers over de vissen van de zee, over de vogels in de lucht en over al de dieren die over de aarde kruipen! En God zei: Zie Ik geef u al het zaaddragende gewas dat op heel de aarde is, en alle bomen waaraan zaaddragende boomvruchten zijn; dat zal u tot voedsel dienen. Maar aan al de dieren van de aarde, aan alle vogels in de lucht en aan al wat over de aarde kruipt, waarin leven is, heb Ik al het groene gewas tot voedsel gegeven. En het was zo. (Genesis 1:27-30)

En de HEERE God gebod de mens: Van alle bomen van de hof mag u vrij eten, maar van de boom van de kennis van goed en kwaad, daarvan mag u niet eten, want op de dag dat u daarvan eet, zult u zeker sterven. (Genesis 2:16-17)

En zij hoorden de stem van de HEERE God, Die in de hof wandelde, bij de wind in de namiddag. Toen verborgen Adam en zijn vrouw zich voor het aangezicht van de HEERE God te midden van de bomen in de hof. En de HEERE God riep Adam en zei tegen hem: Waar bent u? (Genesis 3:8-9)

Volgens de Bijbel gebeurde dit in de eerste dagen na de schepping van de mens. Er staat niet dat de mens eerste duizenden jaren nodig had om een besef van het goddelijke te ontwikkelen. De mogelijkheid van een relatie tussen God en de mens was volgens Van den Brink ook precies de betekenis van de mens als beeld van God (p. 197). In Genesis 1 spreekt God zelfs direct na de schepping de mens aan. Voordat de naturalistische verklaringen van religie in het christelijk geloof kunnen worden ingepast, moet er eerst nog veel geaccommodeerd worden.

⁶⁶ Eppie (2017, 31 mei). Methodologisch naturalisme, waar wortelt Radix - Deel 7 van de bespreking van het artikel van dr. Gerdien de Jong in Radix. Geraadpleegd op 5-7-2017 van <https://logos.nl/methodologisch-naturalisme-wortelt-radix-6/>.

Conclusie

In het laatste hoofdstuk schrijft Van den Brink een uiterst heldere conclusie en samenvatting. Ook geeft hij alvast een voorproefje op nog te beantwoorden vragen en problemen; het is nu nog niet het moment om daarop te reageren. Ik hoop dat de lezer van deze recensie heeft begrepen waarom ik niet door Van den Brink ben overtuigd. Als *En de aarde bracht voort* het beste pleidooi voor theïstisch evolutionisme is, blijf ik voorlopig creationist. Ik zal ook mijn verhaal samenvatten in een serie vragen aan prof. Van den Brink:

- Wat is de precieze hoofdvraag van *En de aarde bracht voort*?
- Vindt u dat u de evolutietheorie als hermeneutische sleutel gebruikt en zo ja, hoe kunt u dat rijmen met de gebruikelijke gereformeerde hermeneutiek?
- Zou de 'duidelijkheid' en 'volkomenheid' van de Bijbel ten opzichte van de natuur ook niet voor de schepping gelden?
- Is een letterlijke lezing van Genesis niet voor de hand liggend als deze anderhalf millenium lang door vrijwel alle kerkvaders is geaccepteerd?
- Hoe kunt u concordisme verwerpen terwijl historische gebeurtenissen in de Bijbel wel degelijk van het grootste belang zijn?
- Op basis waarvan concludeert u dat het in de Bijbel gaat om het 'dat' en niet om het 'hoe'?
- Komt het 'opschrijven van ideeën die destijds gangbaar waren, maar nu niet langer aannemelijk zijn' niet gewoon neer op 'fout zitten' en hoe ziet u dat in het licht van de onfeilbaarheid van de Bijbel?
- Wie zijn precies de 'bijbelschrijvers' en hoe kwamen zij aan hun informatie?
- Hoe kunt u de ahistoriciteit van Genesis 1 volhouden als deze tekst volledig voldoet aan de kenmerken van een historische tekst?
- Blijft accommoderen nog wel hetzelfde als dat inhoudt dat de bijbelschrijvers fout zaten?
- Stel dat het Jezusmythicisme de wetenschappelijke consensus wordt, zou u de theologie dan ook dermate accommoderen dat beide compatibel zijn?
- Is het niet overduidelijk dat er voor de zondeval geen dierlijk lijden was en er geen carnivoren waren?
- Hoe interpreteert u Romeinen 8:18-22, waar toch lijkt te staan dat de huidige staat van de natuur het resultaat is van de zondeval?
- Kleven er aan uw beide theïstisch-evolutionistische verklaringen van dierlijk lijden niet enorm grote bezwaren, zoals u zelf ook aangeeft?
- Hoe bepaalt u wat een mens is en wat niet?
- Hoe kijkt u aan tegen het feit dat de Neanderthaler met de Homo sapiens kon voortplanten?
- Hoe kan de zondeval 45.000 jaar geleden hebben plaatsgevonden als de mensheid toen al over de aarde verspreid was?
- Impliceren uw datering van de zondeval en 1 Korinthe 15:21-22 geen onrechtvaardige 'kosmische zondeval'?
- Zijn uw beide uitspraken over de geslachtsregisters niet tegenstrijdig?
- Pleiten tegenstrijdigheden tussen de evangeliën ook voor hun ahistoriciteit?
- Zijn macro-evolutionaire processen niet uiterst inefficiënt voor een intelligente ontwerper?
- Blijkt uit de Bijbel niet dat met 'scheppen' daar iets heel anders wordt bedoeld dan gemeenschappelijke afstamming met modificatie?
- Kunt u de naturalistische verklaringen van religie overeenstemmen met de openbaring van God aan de eerste mensen zoals dat in de Bijbel staat?